

4.1.

Методика психологічного консультування майбутніх спеціалістів з питань готовності до підприємницької діяльності

Дмитро Закатнов

Зміни, що відбуваються в суспільно-економічному житті України свідчать про незворотній перехід до ринкових умов господарювання, однією з найбільш істотних ознак якого є розвиток підприємництва. За такого підходу подальший розвиток держави, зокрема для подолання викликів, пов'язаних із військовою агресією РФ, прямо залежить від готовності та вміння молоді займатися підприємницькою діяльністю, тобто підготовка молоді до підприємницької діяльності набуває значення категорії суспільно-державної значущості. Серед основних результатів модернізації системи професійної освіти Міністерством освіти та науки України визначено підготовку студентів до створення власного бізнесу або самозайнятості відповідно до здобутих знань, можливості кар'єрного розвитку та просування в майбутньому.¹⁰⁹ За такого підходу проблема підготовки студентів закладів професійної освіти до вибору підприємницької діяльності як прямої реалізації подальшої освітньо-професійної є актуальною соціально-педагогічною проблемою.

Випускники закладів професійної освіти часто стикаються з обмеженими можливостями працевлаштування, що актуалізує потребу в розвитку їх підприємницької ініціативи. Аналіз професійних планів учнів закладів професійної освіти свідчить про те, що понад 20% студентів планувало їх реалізацію у сфері підприємницької діяльності.¹¹⁰ Моніторингове дослідження кар'єрних траєкторій випускників закладів професійної освіти показало, що понад 17% випускників працюють самостійно, тобто як підприємці.¹¹¹ Таким чином, підготовка молоді до вибору підприємницької діяльності як прямої реалізації освітньо-професійної траєкторії є одним із завдань закладів професійної освіти, яке реалізується, зокрема, у процесі консультування з підприємництва.¹¹²

¹⁰⁹ МОН України. (2024). *Стратегічний план діяльності Міністерства освіти і науки України до 2027 року*. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/Docs%20Kampania%20Priyom%2024/Strateh.plan.diyalnosti.MON.do.2027.roku.pdf>

¹¹⁰ Закатнов, Д. (2019). Підприємницька діяльність як напрям реалізації кар'єрних планів учнів ЗП(ПТ)О. *Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи: тези доповідей X міжнародної науково-практичної конференції* (м. Хмельницький, 7–8 листопада 2019 р.) (с. 140–141). ХНУ. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/718267/>

¹¹¹ Лєснікова, М. В., Денисюк О. Я. (2023). *Інформаційно-аналітичні матеріали за результатами моніторингового дослідження кар'єрних траєкторій випускників закладів професійної (професійно-технічної) освіти*. ДНУ «Інститут освітньої аналітики». https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2024/01/az_monitoryngovogo-doslidzhennya-karyernih-trayektorij-vypusknykiv-zppo.pdf

¹¹² Єршова, Л., Закатнов, Д. & Тітова, О. (2022). Визначення педагогічних умов організації консультування з молодіжного підприємництва у закладах професійної (професійно-технічної) освіти. *Professional Pedagogics*, 2(25). <https://doi.org/10.32835/2707-3092.2022.25.58-65>

Аналіз досліджень з проблем підготовки здобувачів професійної освіти до підприємницької діяльності дає змогу прийти до висновку, що її метою є формування підприємницької компетентності, яку можна визначити як складний соціально-економічний і психолого-діяльнісний феномен, деталізований динамічним комплексом ціннісно-світоглядних орієнтацій, знань, умінь, способів діяльності, досвіду, професійно значущих якостей, що цілісно визначають підготовленість особи до підприємницької діяльності в межах реалізації професійно-функціональних завдань, зокрема характеризують її здатність до започаткування власної справи, вміння аналізувати ринкові можливості підприємства, опановувати провідні економічні ролі, об'єктивно оцінювати індивідуально-особистісні здібності до підприємництва.¹¹³ Структура підприємницької компетентності майбутніх спеціалістів охоплює взаємопов'язані компоненти: мотиваційно-ціннісний (ціннісні орієнтири підприємницької діяльності, мотиви здобуття професійного і комерційного успіхів, прагнення реалізувати поставлені цілі); знаннєво-змістовий (знання теоретичного і функціонально-технологічного (процедурного) характеру, розуміння суті розв'язуваних завдань і проблем, усвідомлення ймовірних ризиків і персональної відповідальності за діяльність та її результати, обізнаність із ринковими механізмами регулювання й керівництва підприємницькою діяльністю та поінформованість щодо етики трудових відносин); особистісно-рефлексивний (здатність до підприємницької діяльності, здатність ризикувати з метою віднайдення новітніх економічних можливостей, об'єктивно оцінювати власні індивідуально-особистісні властивості, ініціативність, гнучкість, самоорганізованість, лідерські якості); операційно-діяльнісний (вміння планувати, реалізовувати й оцінювати різні варіанти підприємницької діяльності, бізнес-проекти, розробляти прості моделі дій і обирати економічно обґрунтовані рішення, застосовувати раціональні засоби й способи діяльності з урахуванням конкретних обставин місця й часу, вміння презентувати та поширювати інформацію про результати власної економічної діяльності, індивідуально-творча активність у продуктивному використанні наявних ресурсів, дії та механізми безперервного пошуку нових можливостей і оптимального використання ресурсів з метою отримання максимальної вигоди).¹¹⁴ Формування здобувачів професійної освіти підприємницької компетентності передбачає здійснення відповідної психолого-педагогічної підтримки цього процесу, одним із напрямів якого є консультування з молодіжного підприємництва.

Одним із завдань консультування з молодіжного підприємництва є розвиток в учнівської молоді особистісних якостей, які є необхідними для успішного здійснення підприємницької діяльності, її мотивація щодо вибору підприємницької діяльності як прямої реалізації освітньо-професійної траєкторії. Його реалізація передбачає, насамперед, здійснення комплексу заходів, спрямованих на виявлення рівня розвинутості

¹¹³ Ткаченко, М. В. (2018). *Формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців ресторанного господарства у професійно-технічних навчальних закладах* (Дисертація кандидата педагогічних наук, Інститут професійно-технічної освіти НАПН України).

¹¹⁴ Алексєєва, С. В., Бамзиль, Л. О., Гриценко, І. А., Єршова, Л. М., Закатнов, Д. О., Орлов, О. В. & Сохацька, Г. В. (2020). *Підготовка майбутніх кваліфікованих кадрів до підприємницької діяльності в умовах розвитку малого бізнесу: теорія і практика*: монографія. «Полісся». <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/724963/>

специфічних якостей особистості, наявність яких є одним з складників успішної підприємницької діяльності, та мотивів щодо майбутньої професійної діяльності. Зрозуміло, що лише наявність таких якостей не гарантує ефективність діяльності людини у сфері підприємництва, але вони є одним із важливих складників її забезпечення. За такого підходу одним з важливих напрямів консультування з молодіжного підприємництва є психологічне консультування, метою якого є виявлення рівня готовності майбутніх спеціалістів до підприємницької діяльності стосовно відповідних психологічних показників. За такого підходу психологічне консультування майбутніх спеціалістів з питань їх готовності до підприємницької діяльності є специфічним напрямом психологічного консультування, яке здійснюється у закладах професійної освіти та використовує весь спектр його форм та методів. Оскільки консультування з молодіжного підприємництва має пряме відношення до проблеми вибору молоддю людиною напряму майбутньої професійної діяльності у широкому розумінні цього терміну, тобто роботи за наймом або самостійної підприємницької діяльності, доцільно розглядати психологічний супровід цього процесу у контексті професійного консультування як складника кар'єрного консультування або профорієнтаційної роботи закладів професійної освіти. Згідно з Концепцією державної системи професійної орієнтації населення професійна консультація є організованою взаємодією фахівця та особи, яка отримує послугу, що спрямована на оптимізацію її професійного самовизначення на основі виявлення індивідуально-психологічних характеристик, особливостей життєвих ситуацій, професійних інтересів, нахилів, стану здоров'я та з урахуванням потреби ринку праці.¹¹⁵ При цьому необхідно враховувати, що заклади професійної освіти функціонують в умовах воєнного стану й деякі напрями роботи, в тому числі й психологічне консультування, сьогодні доцільно здійснювати в дистанційному режимі.

Підприємницька компетентність здобувачів професійної освіти включає не лише знання та навички, а й внутрішню мотивацію, впевненість у собі, здатність до прийняття ризику та відповідальності за власні дії тощо. Без належного психологічного підґрунтя майбутній спеціаліст може уникати самостійної діяльності через страх невдачі або невпевненості у власних можливостях, у тому числі особистісних. Таким чином, психологічне консультування у формуванні підприємницької компетентності здобувачів професійної освіти повинно сприяти усвідомленню студентами особистісних ресурсів (сильні сторони, потенціал, цінності та ін.), подоланню внутрішніх психологічних бар'єрів (тривожність, страхи, негативні установки), формуванню підприємницького мислення (ініціативність, стратегічне бачення, гнучкість), розвитку емоційної стійкості (здатності справлятися з невдачами, критикою, стресом). Психологічне консультування як інструмент кар'єрного консультування через діалог, рефлексію та підтримку консультант допомагає молодій людині: уточнити власні професійні цілі; побудувати реалістичну модель здійснення підприємницької діяльності; знайти баланс між особистими прагненнями та реаліями ринкової економіки. Включення психологічного консультування майбутніх

¹¹⁵ Кабінет Міністрів України. (2008, 17 вересня). Про затвердження Концепції державної системи професійної орієнтації населення. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/842-2008-%D0%BF#Text>

спеціалістів з питань їх готовності до підприємницької діяльності до освітнього процесу закладу професійної освіти дає змогу: підвищити рівень готовності студентів до самостійної професійної діяльності; зменшити кількість випускників, які не реалізують себе на ринку праці; створити умови для в учнів закладів професійної освіти усвідомленої підприємницької позиції

Методика психологічного консультування здобувачів професійної освіти щодо їх готовності до підприємницької діяльності має низку особливостей, оскільки спрямована на розвиток не лише професійних компетентностей, а й особистісних якостей, необхідних для підприємництва, а саме:

- орієнтація на особистісний розвиток майбутніх спеціалістів (консультування спрямоване на формування у молоді адекватної самооцінки, впевненості у власних силах, внутрішньої мотивації до досягнення; воно має допомогти усвідомити власні сильні й слабкі сторони, що впливатимуть на майбутню підприємницьку діяльність);
- врахування специфіки віку та професійної підготовки здобувачів освіти (особливості професійного розвитку майбутніх спеціалістів характеризується певними нормативними кризами; психологічне консультування повинно поєднувати профорієнтаційний і підприємницький аспекти, допомагаючи інтегрувати фахові навички та підприємницьким мисленням);
- модульність та комплексність методики (методика включає діагностичний блок (тести, опитувальники на мотивацію досягнень, схильність до ризику, рівень комунікативних навичок); розвивальний блок (тренінги, ділові ігри, вправи з розвитку креативності, навичок командної взаємодії); консультативний блок [індивідуальні консультації з проблем самооцінки, страху невдачі, емоційної стабільності]).
- акцентування уваги консультування на формуванні психологічних складників підприємницької компетентності;
- практична спрямованість методики психологічного консультування (використання реалістичних бізнес-кейсів, рольових ігор, проєктних завдань; формування у здобувачів освіти індивідуальних планів особистісного та професійного розвитку, що поєднують обрану робітничу професію з потенційними можливостями підприємницької діяльності за відповідним напрямом);
- превентивно-корекційний характер (усунення психологічних бар'єрів (страх невдачі, низька впевненість у собі, конформність тощо); формування установки на успіх і підприємницьку ініціативу);
- використання інтерактивних методів психологічного консультування (тренінги особистісного зростання; бізнес-тренажери, імітаційні ігри та ін.).

Особливість методики психологічного консультування здобувачів професійної освіти з питань їх готовності до підприємницької діяльності полягає в поєднанні

психологічного консультування, діагностики та тренінгових технологій, що сприяють розвитку особистісної готовності до підприємництва: мотивації, креативності, відповідальності, комунікабельності та здатності до ризику.

Цільовою спрямованістю методики психологічного консультування здобувачів професійної освіти з питань їх готовності до підприємницької діяльності є виявлення та розвиток їх особистісних, когнітивних та соціально-комунікативних якостей. Методика реалізується поетапно.

Діагностико-орієнтаційний етап, основними завданнями якого є: виявлення підприємницької мотивації та особистісних ресурсів студента. На цьому етапі використовується широкий спектр психологічного інструментарію: опитувальники (мотивація досягнення, толерантність до ризику, тип мислення); тести на самооцінку, комунікативність, емоційну стабільність; індивідуальні співбесіди. Результатом є індивідуальний психологічний профіль особистості, що дає змогу робити обґрунтовані висновки щодо готовності студента закладу професійної освіти до підприємницької діяльності за відповідними показниками.

Консультативно-корекційний етап, основними завданнями якого є: надання індивідуальної допомоги у подоланні психологічних релевантних бар'єрів; розвиток стресостійкості, здатності до саморегуляції; корекція самооцінки та рівня домагань. На цьому етапі здійснюється індивідуальне психологічне консультування, застосовуються техніки когнітивно-поведінкової корекції (робота зі страхами, негативними установками). Результатом є підвищення впевненості у власних силах, формування установки на успіх.

Практико-рефлексивний етап, завданнями якого є формування індивідуального плану професійного та підприємницького розвитку, сприяння формуванню підприємницької ідентичності. Оскільки на цьому етапі доцільно здійснювати проектну діяльність підприємницького спрямування здобувачів освіти (створення бізнес-планів, міні-проектів, презентації проектів тощо) то консультативна діяльність виходить за межі функціональних обов'язків практичного психолога і передбачає організацію взаємодії з іншими педагогічними працівниками закладу професійної освіти. Діяльність практичного психолога передбачає активізацію саморефлексії студентів.

Результатом психологічного консультування є підвищення рівня розвитку показників мотиваційно-ціннісного (ціннісні орієнтири підприємницької діяльності, мотиви здобуття професійного і комерційного успіхів, прагнення реалізувати поставлені цілі) й особистісно-рефлексивного (здатність до підприємницької діяльності, здатність ризикувати з метою віднайдення новітніх економічних можливостей, об'єктивно оцінювати власні індивідуально-особистісні властивості, ініціативність, гнучкість, самоорганізованість, лідерські якості) компонентів підприємницької компетентності студентів закладів професійної освіти.

Як зазначалося вище, психологічне консультування майбутніх кваліфікованих робітників з питань їх готовності до підприємницької діяльності спрямовано на виявлення

рівня розвинутої у здобувачів професійної освіти специфічних якостей особистості, наявність яких є одним з складників успішної підприємницької діяльності, та мотивів щодо майбутньої професійної діяльності. Успішне розв'язання цього завдання передбачає здійснення як групової, так й індивідуальної форм консультування. Групові форми доцільно використовувати під час здійснення профконсультаційного тестування здобувачів професійної освіти. Оброблення його результатів уможливорює виокремити учнів, що планують та здатні до здійснення підприємницької діяльності, та розробити програму надання психологічної допомоги для закріплення цього вибору та розвитку професійно важливих для підприємницької діяльності якостей особистості. Зрозуміло, що готовність майбутнього спеціаліста до здійснення підприємницької діяльності не обмежується наявністю ансамблю певних якостей та мотивації до підприємницької діяльності, оскільки вона потребує наявності специфічних знань та умінь, але їх діагностування та розвиток знаходяться поза площиною діяльності психологічних служб та Центрів кар'єри закладів професійної освіти, хоча вони й мають брати участь в освітній діяльності закладу за цим напрямом, хоча б шляхом моніторингу динаміки готовності майбутніх спеціалістів до здійснення підприємницької діяльності та надання їм індивідуальних консультацій щодо розвитку підприємницьких якостей особистості. Також доцільним є залучення практичних психологів до організації практичної діяльності учнів закладів професійної освіти, у тому числі підприємницького характеру, відповідно до їх уподобань та можливостей, що виявляються за результатами психологічних досліджень.

Діагностика психологічних компонентів підприємницької компетентності студентів закладів професійної освіти потребує використання валідних методик для оцінювання рівнів розвитку їхніх показників. Принагідно зазначимо, що тестові дослідження рівнів розвитку підприємницьких якостей ускладнені тим, що не існує загальноприйнятого набору відповідних якостей. Частина дослідників^{116,117,118} до числа особливостей особистості які притаманні підприємцям взагалі, відносять наступні: підвищена дисциплінованість; радикальність; емоційна стабільність; самостійність; екстраверсія; висока мотивація досягнень; емоційна стабільність; висока працездатність і витривалість; впевненість у собі; готовність до змін; велика старанність та пунктуальність; виражена жага діяльності; постійне прагнення напруженої праці; висока товариськість; легко встановлюють нові соціальні зв'язки; емоційна стабільність; впевненість у собі; менша вразливість у разі невдач у роботі та спілкуванні тощо.

¹¹⁶ Гура, Т., Романовський, О., & Книш, А. (2017). *Психологія лідерства в бізнесі: навчальний посібник*. Друкерня «Мадрид».

¹¹⁷ Лантух, І. В. (2020). *Психологічна структура особистісної надійності суб'єктів підприємницької діяльності* (Дисертація доктора психологічних наук, Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України).

¹¹⁸ Яновська, С. Г. (2013). Соціально-економічні та психологічні ознаки підприємництва. *Проблеми сучасної психології*, 21, 799–809. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2013_21_73